

el-Muğnî fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişhâd Ettiği Şiirler

The Poetry Provided as Evidence by al-Jârbardî: The al-Muğnî fi 'İlmi'n-Nahv Sample

Mahmut TEKİN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
PhD., Presidency of Religious Affairs
Diyarbakır, Turkey

mahmuttekin83@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8823-0972>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Ekim / October 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 25 Sayfa / Pages: 657-681

Atıf / Cite as: Tekin, Mahmut. "el-Muğnî fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişhâd Ettiği Şiirler [The Poetry Provided as Evidence by al-Jârbardî: The al-Muğnî fi 'İlmi'n-Nahv Sample]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/25 (December 2020), 657-681. <https://doi.org/10.35415/simakifd.782992>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Çârperdî nisbesi ile meşhur olan Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî (öl. 746/1346), İslâm âleminin sosyal, ilmî ve kültürel alanında önemli bir yer edinmektedir. Kaynaklarda, Çârperdî'nin doğum yeri ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte (664/1265) yılında doğduğu geçmektedir. O, Ramazan ayında (öl. 746/1346) Tebriz'de vefat etmiştir. Bu çalışmada Çârperdî'nin Arap dili ve belâgatı alanında kaleme aldığı *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv* adlı eserinde istişhâd edilen şiirlerin tümü incelenmiştir. Bütün dil âlimleri gibi Çârperdî de eserinde çeşitli amaçlar gözeterek şiir ile istişhâd etmiştir. Onun bazı kuralları izah etmek, kelimelerin kullanımı hakkında bilgi vermek, harflerin isim yerine geçmesi ve kelimenin olması gereken kalıbı dışında kullanılmasını açıklamak gibi amaçlardan ötürü şiirlerle istişhâd ettiği tespit edilmiştir. Bu çalışmadaki temel gaye, müellifin şiirlerle istişhâd noktasında ne gibi amaçları olduğunu irdelemektir. Yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bilgilere göre Çârperdî'nin nahiv kaidelerini temellendirmek amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak farklı şairlerin şiirleriyle istişhâd ettiği tespit edilmiştir. Böylece müellifin şiirlerle istişhâd noktasında izlediği yöntemler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Şiir, İstişhâd, Çârperdî.

Abstract

Abu'l-Makârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd al-Hasan b. 'Alî (d. 746/1346) who became famous as al-Jârbardî has an important place in the social, scientific, and cultural fields of the Islamic world. There is no definite information about the place of al-Jârbardî's birth and according to some sources he was born in 664/1266. He died in Tabriz in the month of Ramadan (d. 746/1346). In this study, all of the evidenced poems mentioned in al-Jârbardî's work named *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv* in the field of Arabic language and eloquence were examined. Like all language scholars, al-Jârbardî also provides evidence with poetry in his work, pursuing various purposes. It was verified that he gave quotation with the poetries as to explain some rules, inform on the use of words, explain why letters are used instead of nouns, and why words are used in other than their real form. The main purpose of this research is to examine the author's aim in providing evidence with poetries. According to the information obtained from studies, it was found that al-Jârbardî gave evidence with poetries of different poets, using various methods to found syntax principles. Thus, the methods that the author followed for the evidencing with poetries were revealed.

Keywords: Arabic Language, Syntax, Poetry, Evidence, al-Jârbardî.

Extended Abstract

Abu'l-Makârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî (d. 746/1346) who has an important place in the social, scientific, and cultural fields of the Islamic world is known as al-Jârbardî among scientists. There is no information about the place of al-Jârbardî's birth, but his birth year is noted as (664/1265) in sources. It is known that the author died in Tabriz in Ramadan in (d. 746/1346). al-Jârbardî got mostly benefit from the competent linguists of his period such as Nasuriddin Abu'l-Hayr al-Beyzayî (d. 685/1286) and Nizameddin Husayin b. Mohammed et-Tusi (d. 672/1274). al-Jârbardî gave many works in intellectual fields such as fiqh, hermeneutics, grammar, syntax, rhetoric, and kalam. al-Jârbardî was interested in schooling Islamic sciences, and he is one of the people devoting most of his life to learn science.

He is among non-Arabic linguists such as al-Curcanî (d. 471/1078), ez-Zemahserî (d. 538/1143), Ibnu'l-Hacjib (d. 646/1248), et-Teftazani (d. 792/1390), and Fenarî (d. 834/1431). al-Jârbardî, with his outstanding personality among Iranian scholars, was among the remarkable linguists that the Islamic world had in Hijri 7th and 8th centuries, and he succeeded in many things. It is a fact known by everyone that the works compiled by al-Jârbardî got great favor and attention in the Islamic world. Moreover, it is observed that the works written by other Iranian scholars were included in the curriculum by getting great admiration over time. So Iranian scholars gave a real effort for the Islamic world and provided invaluable works in the relevant field.

Especially, al-Mughni, the subject of our research, attracts scholars' attention frequently. So, al-Mughni has a different place among al-Jârbardî's works which have reached today. The aforementioned work was used and got memorized in many different madrasahs in the Islamic world for centuries probably since it greatly met the needs related to the field and this source transfers the main issues of syntax knowledge with easy wording to readers.

Thus, al-Mughni was honored with the praise of many linguists in the author's period and beyond, getting attention among tens of works written in the field of syntax. The work which was compiled on Arabic grammar has been studied and memorized by the students, especially in madrasahs in Eastern and Southeastern Anatolia in Turkey for centuries, and it has received special attention. The aforementioned work is known to be commented by Mohammed b. Abdîrrahim al-Umarî (d. 801/1399) who was al-Jârbardî's most eximious student. al-Umarî's commentary was welcomed kindly by the scholars of the Islamic world.

In this study, all the poems given as evidence in al-Mughni, written by al-Jârbardî with extensive knowledge in Arabic language and rhetoric, were put into the evaluation. al-Jârbardî used poetry to take the relevant subject from theoretical to practical form and to provide an image for the readers in a more understandable way after giving a set of principles and rules on syntax. Although the poems that the author discussed were encountered in previous syntax books, it shows that he aimed to introduce the new science students to the related poems of Arab poets. So poetries given by the author enrich students' vocabulary and context repertoire and enable them in many fields.

al-Jârbardî pursued various goals in giving evidence with poetry. The author gave evidence with poetry aiming to declare some principles, to inform on using a set of words, to explain the transformation of letters to nouns, to explain why words are used in different forms, to inform on exceptional and rare usage of words, to show how letters lost their function, to support the origin of a word, and to explain reciprocal letters.

This study aims to reveal methods applied by al-Jārbardī while he gives poetry as evidence. As a result of researches, it was revealed that the author got benefit from the poetries of many different poets such as Zuheyr b. Abu Sulma (d. ?/609), Abu Amr Muayyib b. Al-Haris b. Muayyib Dureyd b. Summe'ye (d. 8/630), Zeydu'l-Hayl (Zeydu'l-Hayr) b. Muhelhil et-Taş (d. 9/630), Ubeydullâh b. Kays b. Şureyh er-Rulayyat (d. 75/694), Abu Sahr al-Huzeli (d. 80/699), Abu'l-Hattab Omer b. Abu Rabia (d. 93/711-12) and Cerir b. Atiyye et-Temimi (d. 110/728 [?]) to support syntax principles within the framework of various methods, reinforcing his opinions or answering a set of objections. Thus, the methods used by al-Jārbardī when evidencing with poetry and the results he obtained within these methods were determined and presented to the use of researchers.

Giriş

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri Acem (Arap olmayanlar) âlimleri, İslâm âlemi için büyük çaba harcamış ve önemli eserler telif etmişlerdir. Hatta onlardan bazılarının büyük hizmetler ve nadide eserler kaleme alarak Arap âlimlerini bile geride bıraktığı bilinen bir gerçektir. Bu iddiaya en önemli kanıt hiç şüphesiz medreselerde okutulan sıra ders kitaplarıdır. Zira bu eserlerin çoğu Arap olmayan âlimler tarafından kaleme alınmıştır.¹ Söz konusu âlimler, gece gündüz çalışarak hayatlarını ilim hizmetine adanmışlardır. Ayrıca bu âlimler, birçok öğrenci yetiştirmiş ve ilimlerinden çok sayıda insan istifâde etmiştir. Bir taraftan ders veren diğer taraftan eser kaleme alan bu âlimler, hayatlarının büyük bir kısmını ilim tahsiline adanmışlardır.

Acem âlimleri arasında seçkin bir kişiliğe sahip olan Çârperdî, İslâm âleminde önemli başarılarla imza atmış ender dâricilerdendir. Nitekim vefat ettiğinde ardında birçok farklı ilim dallarından onlarca eser bıraktığı bilinmektedir. Bu eserlerin bir kısmı basılmış diğer bir kısmı ise yazma şeklinde olup henüz basılmamıştır. Çârperdî'nin basılan eserleri, İslâm âlimleri tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Onun belli başlı eserlerinde söz konusu ilgiye rastlamak mümkündür. Örneğin İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *eş-Şâfiye* isimli eseri üzerine onlarca şerh yazılmıştır. Ancak Çârperdî tarafından yazılan şerh herkes tarafından daha çok takdir edilmiştir. Onun şerhi, gereksiz bilgi ve açıklamalardan arındırıldığı için ilim ehli tarafından büyük bir teveccüh görmüştür.

Çârperdî, tefsir, fıkıh, sarf, nahiv, belâgat ve kelâm alanlarında döneminin ünlü âlimleri arasında yer almış ve çalışmamızın konusunu teşkil eden *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* adlı eseri başta olmak üzere bu alanlarda onlarca değerli eser ortaya koymuştur. *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv*, Çârperdî'nin günümüze ulaşan çalışmaları arasında farklı bir yer tutmaktadır. Ayrıca söz konusu eser, nahiv ilminin temel konularını kolay bir üslûpla okuyucuya aktardığı için hem kendi dönemindeki hem de kendisinden sonraki dâricilerin övgüsüne mazhar olmuştur. Bu çalışmada Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* adlı eserinde istîşhâd ettiği şiirler, detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

¹ Söz konusu âlimlere örnek olarak el-Curcânî (ö. 471/1078), ez-Zemaşerî (ö. 538/1143), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248), Çârperdî, et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Fenârî (ö. 834/1431), Molla Câmî (ö. 898/1492), Abdulğafûr el-Lârî (ö. 912/1506), 'İsamuddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538), Muhyiddîn Birgîvî (ö. 981/1573) ve es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) gibi şahsiyetler gösterilebilir. Uğur Erman, "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016): 135-172.

1. Çârperdî'nin Hayatı

Arrân yöresinde bulunan Çârperd'e (Cârberd) nisbetle anılmakta olan Çârperdî'nin tam adı Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî'dir.² Çârperdî'nin biyografisini veren kaynaklarda doğum yeri ile ilgili kayda değer bir malumata rastlamak mümkün değildir.³ Ancak Çârperd'e (Cârberd) nisbetle anılması burada doğmuş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çârperdî, ilim çevrelerinde kendi isminden ziyade daha çok doğduğu yer olarak tahmin edilen "Çârperd" ile meşhur olmuştur. İslâmî ilimlerde üstün bir donanımına sahip olan Çârperdî, Tebriz'e yerleşip burada uzun süre müderrislik yapmıştır.⁴ İlmî kişiliğinin temelini oluşturan en önemli faktör hiç şüphesiz tahsil hayatı boyunca göstermiş olduğu çaba ve kendilerinden eğitim aldığı hocalarıdır. Zira o, Tebriz'de kaldığı sırada Nâsirüddîn Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şîrâzî el-Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Nizâmeddîn Hüseyin b. Muhammed et-Tûsî (ö. ?/?) gibi döneminin meşhur âlimlerinden ders almıştır.⁵

Arap dili ve belâgatı alanında derin bir bilgiye sahip olan Çârperdî, aynı zamanda büyük bir Şâfiî fâkihi olup aklî ilimlerle birlikte diğer dinî ilimlere de vakıf idi.⁶ Tebriz'de müderrislik yaptığı sırada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Nûreddin Ferec b. Muhammed el-Erdebîlî (ö. 749/1348) ve Muhammed b. Abdirrahîm el-

² Çârperdî'nin Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*, thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdulfettâh Muhammed el-Huluv (Beyrut: Hicr, 1992), 9/8-9; Ebû Bekîr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî ed-Dîmaşkî Takiyyuddîn b. Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'îyye*, thk. Hafız Abdul'alîm (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407), 3/10-11; Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmuîd (Hind: Dâru'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 1972), 1/142-143; Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fi ehbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavût, Mahmud Arnavût (Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/256; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 1/303; Ahmed b. Mustafa Taşkoprîlüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985), 1/196; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakatu'l-mufessirîn*, thk. Suleyman b. Salih (Suudi Arabistan: Mektebetu'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, 1997), 281; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min el-'Arab ve'l-Must'arebîn ve'l-Musteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/111; İsmail b. Mumhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'arifîn esmâu'l-muellifîn ve asâru'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1/108; Ömer Rıda Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Musennâ, 1957), 4/1; Mehmet Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/230-231; Ahmet Tekin, *Çârperdî'nin "el-Muğni fi 'ilmi'n-nahv" Adlı Eseri* (Mardin: II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 2019), 285-286; Abdullah Bilin, *İbrahim El-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk Fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019).

³ Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/230-231.

⁴ Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/230-231.

⁵ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*, 9/8-9; Takiyyuddîn b. Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*, 3/10-11; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, 1/142-143; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi Tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303; el-Edirnevî, *Tabakatu'l-mufessirîn*, 281; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231-232.

⁶ Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231-232.

'Umerî (ö. 801/1399) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır.⁷ Çârperdî ile Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355) arasında ilim ehli arasında meşhur olmuş bazı önemli tartışmalar meydana gelmiştir.⁸ Çârperdî'nin biyografisini veren kaynaklar, onun faziletli, dindar, hayır işleyen, saygıdeğer, ilim ile meşgul olan ve son derece gayretli bir kişiliğe sahip olduğunu bildirmektedirler.⁹ Ömrünün büyük bir kısmını ilim ve eser telifiyle geçiren Çârperdî, Ramazan ayında (ö.746/1346) yılında Tebriz'de vefat etmiştir.¹⁰

2. Eserleri

Çok yönlü bir âlim olan Çârperdî, nahiv, sarf, tefsir, fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin tam listesi şu şekildedir:¹¹

1. *el-Hâdî*.¹²
2. *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf*.¹³
3. *Hâşiye 'alâ şerhi Hillî 'alâ Muhtasari'l-Muntehâ*.¹⁴
4. *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*.¹⁵
5. *es-Sirâcu'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*.¹⁶
6. *Şerhu'ş-Şâfiye*.¹⁷

⁷ Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

⁸ es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'yyeti'l-kubrâ*, 9/8–9; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232; Abdullah Bilin, "Adudüddin el-Îcî İle Çârperdî Arasındaki Tartışma ve Arka Planı", *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 1/2 (2019): 1-16.

⁹ es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'yyeti'l-kubrâ*, 9/8; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303.

¹⁰ es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'yyeti'l-kubrâ*, 9/9; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

¹¹ Çârperdî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası* (Ankara: İksad Yayınevi 2020).

¹² Bu eser, Abdulgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvîni tarafında Şafi'î fikhına dair yazdığı *el-Hâvî* adlı eserin şerhi olup tamamlanmamıştır. (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 438). Bkz. es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'yyeti'l-kubrâ*, 9/8; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

¹³ Bu eser, Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) tarafından kaleme alınan *el-Keşşâf* adlı tefsirin üzerine yazılmış on ciltlik bir hâşiyedir. (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 358, 572, 573; Lâleli, nr. 328; Hacı Mahmud Efendi, nr. E 65/3; Damad İbrahim Paşa, nr. 162–163; Serez, nr. 327). Bkz. es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'yyeti'l-kubrâ*, 9/8; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fi-a'yânî'l-mieti's-sâmine*, 1/143; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

¹⁴ Bu eser İbnu'l-Hâcib'in *Muhtasari'l-Muntehâ*'sı üzerine İbnu'l-Mutahhar el-Hillî (ö.726/1326)'nin yaptığı *Gayetu'l-vusûl* adlı eserin hâşiyesidir. (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1351/1). Bkz. Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

¹⁵ Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser, Çârperdî'nin öğrencisi olan Muhammed b. Abdirrahîm el-'Umerî (ö. 801/1399) tarafından şerh edilmiştir. Bkz. Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

¹⁶ Çârperdî'nin bu eseri, el-Beyzâvî'nin *Usûlu minhâcu'l-vusûl* adlı eserinin şerhidir. (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1432/1, 1433/1, 1434; Lâleli, nr. 773). Bkz. es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'yyeti'l-kubrâ*, 9/8; el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fi-a'yânî'l-mieti's-sâmine*, 1/142–143; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231–232.

7. *Şukûk 'ale'l-hâcibiyeye (Şerhu'l-kâfiye).*¹⁸

Yukarıda zikredilen eserler dışında bazı kaynaklarda aşağıdaki eserler de Çârperdî'ye nisbet edilmiştir.

1. *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Mufasssal.*¹⁹

2. *Şerhu'l-hidâye.*²⁰

3. *Şerhu'l-uusûli'l-Pezdevî.*²¹

3. *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv'e Genel Bir Bakış*

İlim erbabı arasında *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* ismiyle bilinen eserin Çârperdî'ye aidiyeti meşhurdur. Aynı zamanda Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-zunûn* adlı eserinde,²² Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyetu'l-'Ârifîn'* de²³ ve Çârperdî'nin talebesi olan Muhammed b. Abdirrahim el-'Umerî'nin de *Şerhu'l-muğnî'nin* mukaddimesinde mezkur eseri Çârperdî'ye açık bir şekilde nisbet ettiği gözlemlenmektedir.²⁴ Ayrıca Çârperdî'nin hal tercümesini ele alan Bilin de söz konusu eseri ona nispet etmektedir²⁵.

Söz konusu eser, nahiv ilminin temel kurallarını özlü ifadelerle ele alan muhtasar bir giriş niteliğindedir. Bu eser, nahiv kitapları arasında muhtasar olarak yazılan eserler kategorisinde olduğu için bazı konuları son derece özlü bir şekilde ele almaktadır. *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* isimli eser, yazıldığından beri ilim çevreleri tarafından büyük bir rağbet görmekte ve nahiv ilminin tahsilinde önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Çârperdî'nin bu eseri, Arap diline yeni başlayan öğrenciler için ele alındığından son derece güzel bir üslup ve sade bir dille kaleme alınmıştır. Usta bir kaleme sahip olan Çârperdî,

¹⁷ Çârperdî'nin bu eseri, İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248) tarafından sarf ilmi alanında yazılan *eş-Şâfiye* isimli eserin şerhidir. Söz konusu eserin müstakil birçok baskısı bulunmaktadır. Eser üzerine yazılan hâşiyelerden İzzeddin İbn Cemâa ile Hüseyin er-Rûmî'nin hâşiyesi bir mecmua içinde (1310) yılında İstanbul'da basılmıştır. Bkz. *el-'Askalânî, ed-Dureru'l-kâmine fi-a'yânî'l-mieti's-sâmine*, 1/143; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 1/303; Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231-232.

¹⁸ Bu eser de İbnu'l-Hâcib tarafından yazılan *el-Kâfiye* adlı eserin şerhidir. (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4989/2). Bkz. Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231-232.

¹⁹ Bu eser, İbnu'l-Hâcib'in *ez-Zemahşerî'nin el-Mufasssal* isimli eserine *el-İzâh* adlı eserin hâşiyesidir. Bkz. Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231-232.

²⁰ Bu eser, Hanefî fakihi olan Burhâneddin el-Merginânî tarafından yazılan *el-Hidâye* adlı eserin şerhidir. Bkz. Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/231-232.

²¹ Çârperdî'nin bu eseri, Hanefî fikh usulünün önemli kaynaklarından olan Ebû'l-'Usr el-Pezdevî (ö. 646/1248) tarafından yazılan *Usûli'l-pezdevî'nin* şerhidir.

²² Hâcî Halife Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn* (Bağdâd: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 2/1747.

²³ İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve asâru'l-musannifîn*, 1/108-209.

²⁴ Bkz. Muhammed b. Abdirrahim el-'Umerî el-Meylânî, *Şerhu'l-muğnî* (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016), 9-10.

²⁵ Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası*, 44.

nahiv ilmine yeni başlayan öğrencilerin zihinlerini bulandırmamak için mümkün mertebe eserinde ihtilâflı meselelere yer vermemektedir.

Çârperdî'nin bu eserinden önce alanla ilgili onlarca eser kaleme alınmıştır. Bundan dolayı *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv*, telif edilirken büyük oranda önceki dönemlerde yazılan eserlerden istifâde edilmiştir. O, bu eserini kaleme alırken nahiv ilmindeki görüş ve eserleriyle meşhur olan ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Unmûzec'i* ve İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserlerinden yararlanmışır. *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv* adlı eser, gerek içerik gerekse de konuların tertibi bakımından olsun yukarıda geçen her iki esere büyük oranda benzemektedir.²⁶ Yapılan inceleme neticesinde Çârperdî'nin eserinin ez-Zemahşerî'nin *el-Unmûzec'*inden ve İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserinden derlendiği tespit edilmiştir. Zira Çârperdî, her yönüyle bu dilcilerin metodunu takip ederek onların görüşleri doğrultusunda hareket etmektedir.²⁷

ez-Zemahşerî'nin *el-Unmûzec'i* ve İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye'si* Çârperdî'nin *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv* adlı eseri için önemli bir kaynak niteliğinde olmasına rağmen Çârperdî, bu kaynaklar ile ilgili herhangi bir kayda yer vermemektedir. Ancak ilme yeni başlayan öğrenciler için *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv* adlı eserin yukarıda geçen her iki eserden de daha faydalı olduğu düşünülmektedir. Zira *el-Unmûzec* ve *el-Kâfiye'nin* ibarelerinde ciddi anlamda kapalı ifadelere yer verilirken Çârperdî'nin eserinin ise anlaşılabilir kolay bir üslup ile kaleme alındığı görülmektedir.

4. Şiir ve İstişhâd Terimleri

Şiir sözcüğü Arapça bir terim olup شعر يَنْشَعُرُ fiilinin mastarıdır. Bu kelime lügatte farkında olmak, bilmek, hissetmek ve algılamak gibi birden fazla manaya gelmektedir.²⁸ Şiir kelimesinin ıstılahi anlamı ise kafiyeli ve etkileyici birtakım manzûmelerden ibarettir.²⁹

²⁶ *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv* ile *el-Unmûzec* arasında bulunan söz konusu benzerliklerin ortaya çıkarılması adına her iki eser de baştan sona dikkatli bir şekilde incelenerek gerekli karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan karşılaştırma neticesinde elde edilen bilgilere göre *el-Muğnî'nin el-Unmûzec'i* adeta restore ettiği ortaya çıkmıştır.

²⁷ Tekin, *Çârperdî'nin el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv Adlı Eseri*, 285–286; Mustafa İnalkaç, *el-Çarpurdî ve el-Muğnî Adlı Eseri* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019), 18–23.

²⁸ Hüseyin b. Muhammed er-Rağib el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân* (İstanbul: b.y., 1986), 4/384; Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, (Beyrût: b.y., 1990), 4/409.

²⁹ Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab* (Beyrût: b.y., 1990), 4/409-410; Nurettin Turgay, "İslam Kültüründe Şiir" (Ankara: Diyanet İlmî Dergi, 2004), 1/40.

Edebi bir sanat olan şiirler, Araplar arasında hayatın temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir.³⁰

Arap dili ve belâgatı âlimleri, gramer kurallarını ortaya koyarken başta Kur'ân olmak üzere hadis ve şiir ile istişhâd etmektedirler. İstişhâd kelimesi, Arapça bir kelime olup *اِسْتَشْهَدَ* fiilinin mastarıdır.³¹ Söz konusu kelime, sözlükte, hazır bulunmak, şahit getirmek, şahit olmak, kesin haber vermek, bildirmek ve öğrenmek manalarına gelmektedir.³² İstişhâd sözcüğünün ıstılahi anlamı, dille ilgili herhangi bir kaidenin doğruluğunu ispatlamak için Arap dilinde nesir veya manzûm olarak söylenen bir sözün şahit olarak getirilmesi demektir.³³ Çârperdî'nin Kur'ân ayetleri başta olmak üzere hadis ve şiirlerden istişhâd ettiği görülmektedir.³⁴

5. Eserde İstişhâd Edilen Şiirler

Çârperdî de diğer pek çok müellif gibi eserinde istişhâd ettiği şiirleri farklı amaçlar çerçevesinde ele almaktadır. Onun *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv* adlı eserinde bâbu'l-isimde üç; bâbu'l-harfte ise yirmi dört şiirle istişhâd ettiği fark edilmektedir. Çârperdî'nin istişhâd ettiği yirmi yedi şiirin tamamı ilgili kaideler ışığında detaylı bir şekilde irdelenecektir.³⁵

5.1. Birtakım Kurallar Hakkında Bilgi Vermek

Çârperdî, tenbîh edatlarından olan *أَمْ* ve *أَمْ* 'nın nahiv kuralı açısından sadece cümlenin başına gelebileceğini ifade etmektedir.

Örnek 1:

Söz konusu kuralın ispatı için de şiirin şu iki mısrası ile istişhâd etmektedir:

أَمْ وَالَّذِي أَبْكِي وَأَضْحَكَ وَالَّذِي أَمَاتَ وَأَحْيَا وَالَّذِي أَمَرَهُ الْأَمْرُ
لَقَدْ نَرَّ كَثْنِي أَحْسَدُ الْوَحْشِ أَنْ أَرِي أَلْيَقَيْنِ مِنْهَا لَا يَزُو عُهُمَا الدُّعْرُ

³⁰ Arap şiiri ve edebiyatı hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-su'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1423.)

³¹ Bkz. Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Komisyon (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2005), 292; Ebû'l-Fayd Muhammed Murtadâ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Beyrût: Dâru'l-Hidâye, 1980), 8/252–261.

³² el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 292; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 8/252–261; Mahmut Tekin, Molla Halil'in *el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2020), 128–129.

³³ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 23/397-398.

³⁴ Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. Ali Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv* (İstanbul: Mektebetu Diyarbakir, 2012), 8,9,10,11,13,16,17,18,19,46,47.

³⁵ *Muğni ve Şerhu'l-Muğni*'nin farklı baskılarından kaynaklanan bazı problemler vardır. Bunlardan biri de bazı beyitlerin Çârperdî'ye mi yoksa Milânî'ye mi yoksa ikisine mi ait olduğunun tespitidir. Biz bu konudaki tartışmalara girmedik zira *Muğni* için Mektebetu Diyarbakir baskısını *Şerhu'l-Muğni* için de Şefkat Yayınları baskısını esas aldık

“Dikkat edin! Ağlatan ve güldüren, öldüren ve dirilten, hükmü hüküm olan Allah’a yemin ederim ki, hiçbir şey onları korkutmayan birbirini seven iki vahşi hayvanları gördüğümde (sevgilimin) beni terk ettiği için onlardan kıskanıyorum”³⁶ ve

أَلَا يَا أَصْبِحَانِي قَيْلَ غَارَةِ سِنْجَالٍ وَقَيْلَ مَنَائِيَا بَاكَرَاتٍ وَأَوْجَالٍ

“Dikkat edin ey iki arkadaşım, Sincal savaşı başlamadan, ansızın ölümler ve korkular gelmeden önce sabah şarabını bana içirin”.³⁷ Yukarıdaki şiirlerde bulunan أَلَا ve أَمَا olan tenbîh edatlarının cümlelerin başına geldiği görülmektedir.³⁸

Örnek 2:

Müellifin nidâ edatları konusunda sadece bir şiirle istişâd ettiği görülmektedir. Eserde nidâ harfleri أ، هيا، أي، ا، يا şeklinde sayıldıktan sonra bunların üzerinde durulmakta ve söz konusu harflerle ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. ا'nin en yakın munâda için kullanıldığı beyân edildikten sonra

أَزَيْدُ أَخَا وَرَقَاءَ إِنْ كُنْتَ تَائِرًا فَقَدْ عَرَضَتْ أَخْنَاءَ حَقٍّ فَخَاصِمٍ

“Ey zeyd Verkân'ın kardeşi! Hak ortaya çıktı eğer sen intikam alacaksan tartış (intikam almak için mücadele et)” şiiriyle istişâd edilmektedir.³⁹ Şiirde geçen أَزَيْدُ kelimesinin başındaki nidâ harfi olan ا، bu manayı ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴⁰

Örnek 3:

Çârperdî, tasdik ve îcâb (cevap edatları) harfleri konusunda iki şiirle istişâd etmektedir. O, söz konusu harfler arasında mevcut olan أَجَل ve جِير kelimelerinin mütekellimin cevabında kullanıldığını ifade etmektedir. Söz konusu kelimeler, mütekellimin cevabında mutlak olarak kullanılır. Mütekellim tarafından kullanılan kelâmın menfi veya müsbet olmasının herhangi bir farklılığa yol açmadığı görülmektedir. Çârperdî, konuyu tafsilatlı bir şekilde okuyucuya aktarmak için

وَقُلْنَ عَلَى الْفِرْدَوْسِ أَوْلَ مَشْرَبٍ أَجَلُ جَيْرٍ إِنْ كَانَتْ أُبَيْحَتْ دَعَائِرُهُ

³⁶ Bu şiirin birçok kaynakta Ebû Sahr el-Huzelî'ye (ö. 80/699) ait olduğu söylendiği halde Divânu'l-huzeliyyin'de yer almadığı tespit edilmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1423), 2/549.

³⁷ Bu beyit, *أَلَا يَا أَصْبِحَانِي قَيْلَ غَارَةِ سِنْجَالٍ وَقَيْلَ مَنَائِيَا بَاكَرَاتٍ وَأَوْجَالٍ* şeklinde, Ebû Saîd eş-Şemmâh b. Dirâr'ın (ö. 30/650 [?]) divanında yer almaktadır. Bkz. Ebû Saîd eş-Şemmâh b. Dirâr, *Divânu's-Şemmâh*, thk. Salâhuddîn el-Hadî (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, tsz.), 456.

³⁸ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv*, 53. Ayrıca bkz. Felemez Karadeniz, *Şerhu'l-Muğni, Şerhu Katri'n-Neda, Şerhu Şuzuri'z-Zeheb ve El-Fevaidu'd-Diyaiyye Fi Şerhi'l-Kafiye'deki Şahit Beyitlerin Tahlili* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019) 14.

³⁹ Bu şiir, belli bir kişiye nisbet edilmemiş şiirlerdendir. Bkz. Ebû Bişr, 'Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 3/335; Çârperdî, *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv*, 53.

⁴⁰ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv*, 53.

“O kadınlar, ilk durak yerimiz firdevs'te (Yemâne şehrine yakın bir bahçenin ismi) olacak dediler. Evet evet şayet (bahçede bulunan) havuzlar serbest bırakılmışsa (firdevs'te kalacağız), (ancak bahçede bulunan havuzlar serbest bırakılmamışsa orada durmayacağız)” şiirini şâhid olarak kullanmaktadır⁴¹. Görüldüğü gibi أَجَل ve جِير kelimeleri, müsbet bir cümleden sonra cevabın tasdiki olarak kullanılmaktadır.⁴² Müellif, tasdik ve îcâb harflerinden olan اِنْ için de

بَكَرَ الْعَوَازِلُ فِي الصَّبَاحِ يَلْمُنِي وَالْوَمُهَنَّ وَيَقْلُنْ شَيْبٌ قَدْ عَلَاكَ وَقَدْ كَبُرَتْ فَقُلْتُ إِنَّهُ

“Sabah erkenden kınayan kadınlar (aşktan dolayı) beni kınıyorlar. Ben de onları kınıyorum. Onlar, ihtiyar oldun beyazlık seni kapladı derler (bundan dolayı artık aşk işleriyle uğraşma diyorlar). Ben de evet dedim” beyitinden delil getirmektedir.⁴³ Şiirde geçen اِنَّ sözcüğü tasdik ve îcâb harflerinden olup müsbet cümlelerin cevabında kullanılmaktadır.⁴⁴

Örnek 4:

Çârperdî, tefsîr harfleri konusunda bilgi verdikten sonra konuyla ilgili bir şiirle istişhâd etmektedir. O, tefsir harflerinden olan اِي'in kullanımı ile ilgili

وَتَرْمِينِي بِالطَّرْفِ أَيِ أَنْتَ مُذْنِبٌ وَتَقْلِينِي لَكِنَّ إِيَاكَ لَا أَقْلِي

“Göz uçlarıyla benim suçlu olduğumu ima ediyorsun. Bana kızıyorsun ancak ben sana kızmam” şiirini şâhid olarak getirmektedir.⁴⁵ Zira şiirde geçen اِي tefsir için kullanılmakta ve أنت مُذْنِبٌ cümlesi de kendisinden önce geçen بِالطَّرْفِ اِي ifadesine açıklık kazandırmaktadır.⁴⁶

Örnek 5:

Çârperdî, zait harfler konusunda da yalnızca bir şiirle istişhâd etmektedir. Söz konusu harflerden olan اِنْ'in nâfiye (olumsuzluk bildiren) مَا'dan sonra kullanıldığında zait olacağını ifade etmektedir. Çârperdî, duruma açıklık kazandırmak için şu şiirden istişhâd etmektedir:

مَا اِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِهِ كَالْيَوْمِ هَانِيْ اَنْتِيْ جُرْبِ

⁴¹ Şiir, Mudarris b. Rib'î'ye (ö. ??) aittir. Bkz. Nuri Hammûdî el-Kaysî, “Mudarris b. Rib'î, *Divânu'r-Rib'î*”, *el-Mecmeu'l-ilmî el-ırakî*, 37/1 (1986): 76.

⁴² Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 55.

⁴³ Ubeydullâh b. Kays b. Şureyh er-Rukayyât'a (ö. 75/694) ait olan bu şiir, divanında اِنَّ اِي عَوَازِلِي فِي الصَّبَاحِ يَلْمُنِي وَالْوَمُهَنَّ وَيَقْلُنْ شَيْبٌ قَدْ عَلَاكَ وَقَدْ كَبُرَتْ فَقُلْتُ إِنَّهُ şeklinde geçmektedir. Bkz. Ubeydullâh b. Kays b. Şureyh er-Rukayyât, *Divânu Ubeydullâh*, thk. Muhammed Yûsuf Necm (Beyrût: Dâru Sadr, 2009.), 66.

⁴⁴ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 55.

⁴⁵ Bu şiir, belli bir kişiye nisbet edilmemiş şiirlerdendir. Bkz. Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemaşşerî, *el-Mufasssal fi sina'ati'l-i-râb*, thk. 'Alî Mulhim (Beyrût: Mektebetu'l-Hilâl, 1993), 427.

⁴⁶ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 55.

“Bugün uyuz develeri katranla sıvayan (tedavi eden) kadın gibisini ne gördüm ne de duydum”.⁴⁷ Yukarıdaki şiirde geçen مَا إِنَّ رَبِّئِ مَا cümlesinde bulunan إِنَّ kelimesi, nâfiye olan مَا'dan sonra geldiği için zaittir.⁴⁸

Örnek 6:

Müellifin *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv* adlı eserinde istifhâm harfleri konusunda yalnızca iki şiirle istîşâd ettiği tespit edilmektedir. Çârperdî, istifhâmın her iki harfi olan هـ ve 'nin bazen birlikte kullanıldığına dair

سَأَلْتُ فَوَارِسَ يَرْبُوعَ بِشِدَّتِنَا أَهْلَ رَأُونَا بِسَفْحِ الْقَاعِ ذِي الْأَكْمِ

“Kuvvetimizi Yerbu’ kabilesinin süvarilerinden sor. Tepeciklerin eteklerinde bizi (korkudan dolayı saklamış olduğumuz halde) gördüler mi?” şiirini şâhid olarak kullanmaktadır.⁴⁹ Şiirde geçen أَهْل kelimesinde istifhâmın iki harfi olan هـ ve أ birlikte kullanılmıştır.⁵⁰

Normal şartlarda cümlede muttasıl⁵¹ م'den önce hemzenin geçmesi gerekmektedir. Ancak Çârperdî, hemzenin hazfine dair herhangi bir kârîne olduğunda hazfedebileceğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili

لَعَمْرُكَ مَا أَذْرِي وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًّا بِسَنَعِ رَمِيْنِ الْجَمْرِ أَمْ بِتَمَانِيَا

“Ömrüne yemin ederim ki daha önce bildiğim halde şu an bilmiyorum. O bayanlar, yedi yoksa sekiz taşla mı Cemerat'ı (Şeytan'ın taşlandığı yeri) taşladılar?” beyitini şâhid getirmektedir.⁵² Yukarıda geçen şiirde dikkat edilirse أ kelimesinin hemze hazfedildiği için tek başına kullanıldığı görülecektir. Zira cümlenin takdiri أَسْنَعِ رَمِيْنِ الْجَمْرِ أَمْ بِتَمَانِيَا şeklindedir.⁵³

Müellif, eserinde şart ve cezâ hakkında tafsilatlı bilgiler verdikten sonra söz konusu kaideleri teorikten pratiğe geçirebilmek için şiir alanında meşhur olan bazı şairlerin şiirlerini şâhid olarak getirmektedir.

⁴⁷ Ebû Amr Muâviye b. el-Hâris b. Muâviye Dureyd b. Simme'ye (ö. 8/630) ait olan şiir, onun divanında كَالْيَوْمِ طَالِي أَنِّي خَرِبٌ وَلَا سَمِعْتُ بِمِثْلِهِ مَا إِنَّ رَبِّئِ مَا şeklinde geçmektedir. Bkz. Muâviye b. el-Hâris b. Muâviye Dureyd b. Simme, *Divânu Dureyd*, thk. Ömer 'Abdurresûl (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009), 43.

⁴⁸ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 58.

⁴⁹ Söz konusu şiir, Zeydu'l-Hayl (Zeydu'l-Hayr) b. Muhelhil et-Tâî (ö. 9/630) tarafından söylenmiştir. Bkz. Zeydu'l-Hayl b. Muhelhil et-Tâî, *Divânu Zeydi'l-Hayl*, thk. Nurî Hammûdî (Necef: Matbaatu'n-Nu'mân, 1968), 100.

⁵⁰ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 59.

⁵¹ Öncesi ve sonrası arasında anlam bakımından bağlantı bulunana muttasıl, bulunmayana da munkat' denilmektedir. Örneğin عمرو أزيد عندك أم dediğinde kesin olarak yanında birisinin olduğunu bilirsin. Buna göre bu edata mu'âdile denir yani hemzeyi iki tarafa eşit hale getirir. Ayrıca buna muttasıla da denir yani hem öncesi hem de sonrasını beraber bulundurduğu için. Bkz. Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî İbn Hişâm, Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (Beyrût: Dâru't-Tayyibe, 1990), 306.

⁵² İlgili şiir, Ebû'l-Hattâb Ömer b. Ebî Rebîa'ya (ö. 93/711-12) aitken divanında بِسَنَعِ رَمِيْتِ الْجَمْرِ فَوَاللَّهِ مَا أَذْرِي وَإِنِّي لِحَاسِبٌ بِسَنَعِ رَمِيْتِ الْجَمْرِ أَمْ بِتَمَانِيَا şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû'l-Hattâb Ömer b. Ebî Rebîa, *Divânu Ömer b. Ebî Rebîa*, thk. Fâyiz Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1996), 362.

⁵³ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 59.

Örnek 7:

Çârperdî, şart harflerini işlerken bazı kâide ve kuralları açıklamak için medih kasidesi ile meşhur olan Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. m. 609) ve Emevî dönemi şairleri arasında hicivleri ile meşhur olan el-Cerîr'e (ö. 110/728 [?]) ait toplam iki şiirle istişhâd etmektedir. Müellif, şart ile cezâ hakkında “Şart fiili mazi, cezâ şartı de muzari olursa cezanın merfu olarak gelmesi caizdir”⁵⁴ dedikten sonra, söz konusu durumu izaha kavuşturmak için Zuheyr’in şu meşhur şiirini aktarmaktadır:

هُوَ الْجَوَادُ الَّذِي يُعْطِيكَ نَائِلَهُ عَفْوًا وَيُظَلِّمُ أَخِيَانًا فَيُظَلِّمُ
وَإِنْ أَنَا خَلِيلٌ يَوْمَ مَسْأَلَةٍ يَقُولُ لَا غَائِبٌ مَالِي وَلَا حَرَمٌ

“O, (Herim b. Sinân) öyle cömerttir ki kazancımı fazlasıyla sana veren kişidir. Bazen kendisine zulüm yapıldığında (gücünden fazla bir şey istendiğinde) sabrediyor. Darlık zamanında bir dostu kendisinden bir şey isterse, (malını vermemek için) malım yok veya veremeyeceğim demiyordu”.⁵⁵ Şiirde şart fiili olan أَنَا sözcüğü mazi olduğundan, cezâ şartı olan يَقُولُ kelimesi merfû’ olarak gelmiştir. Yukarıda geçen يَقُولُ kelimesi, merfû’ değil de meczûm olsaydı يَقُلُ şeklinde gelmesi gerekirdi.⁵⁶

Çârperdî, şart harflerinden sonra mutlaka mezkûr ya da mukadder bir fiilin gelmesi gerektiğini ifade ettikten sonra tahdîd (sınırlama) harflerinin de aynı şekilde fiilin başına gelmesi gerektiğini belirtmektedir.

Örnek 8:

Müellif, tahdîd harflerinin mukadder bir fiilin başına gelebildiğine dair el-Cerîr tarafından söylenen şu şiiri şâhid olarak getirmektedir:

تَعْدُونَ عَفْرَ النَّيِّبِ أَفْضَلَ مَجْدِكُمْ بَنِي ضَوْطَرَى لَوْلَا الْكَمِيُّ الْمُقَنَّعَا

“Yaşlı develeri kesmeyi kendiniz için en iyi şeref addediyorsunuz. Ey Zavtari oğulları! Zırhına bürünmüş cesur adamlarınızı (kendinize en iyi şeref) saysanıza!⁵⁷ Zira şiirde geçen الْكَمِيُّ kelimesi, isim olup tahdîd harflerinden sonra gelmiş ve mukadder bir fiili ile mansûb olmuştur.⁵⁸

⁵⁴ Çârperdî, *el-Muğnî fi ‘ilmi’ n-nahv*, 60.

⁵⁵ Yukarıda geçen şiir, Züheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609) tarafından söylenmiştir. Bkz. Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Divânü Zuheyr b. Ebî Sulmâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 115.

⁵⁶ Çârperdî, *el-Muğnî fi ‘ilmi’ n-nahv*, 60.

⁵⁷ Yukarıda geçen şiiri, Cerîr b. Atıyye et-Temîmî (ö. 110/728 [?]) söylemiştir. Bkz. Cerîr b. Atıyye et-Temîmî, *Divânü Cerîr* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1986), 265.

⁵⁸ Çârperdî, *el-Muğnî fi ‘ilmi’ n-nahv*, 62.

5.2. Te'kid Nûnları ve Tenvînlerin Kullanımı Hakkında Bilgi Vermek

Çârperdî'nin Arapların sözlerini pekiştirmek için muzari ve emir fiillere bitıştirdikleri te'kid nûnları ve isimlerin bir özelliği olan tenvînler hakkında bilgi verirken şiirlerle istişhâd ettiği göze çarpmaktadır.

Örnek 1:

Söz konusu nûnların daha çok emir, nehiy, istifhâm, kase ve istek bildiren fiillerin başına geldiğini söylemektedir. Müellif, bazen te'kid nûnlarının nefiy ve ona benzeyen taklîl (azlık) bildiren fiile de dâhil olduğunu ifade etmektedir. O,

رُبَّمَا أَوْفَيْتُ فِي عِلْمٍ تَرْفَعُنْ نُوبِي سَمَالَاتُ

“Bazen dağa tırmandığımda Kuzey rüzgarları elbisemi havaya kaldırıyor” şiirini şâhid getirerek te'kid nûnunun taklîl bildiren fiile de dâhil olabileceğini beyân etmektedir.⁵⁹ Cümlelerin başına taklîl bildiren رُبَّ edatı geldiğinden ötürü تَرْفَعُنْ fiiline muhaffefe (şeddesiz) olan te'kid nûnu bitişmiştir.⁶⁰

Örnek 2:

Çârperdî, te'kid nûnlarının fiile bitişme hükmü hakkında bilgi verdiği gibi onların hazfi hakkında da bilgi vermektedir. O, nûn-i hafifeden sonra sâkin bir harf geldiğinde iltikâ-i sâkineyn “iki sakin harfin bir araya gelmesi” meydana geldiğinden söz konusu nûnün hazfedileceğini ifade etmektedir. Müellif, bu durumu okuyucunun zihninde canlandırmak için

لَا تُهَيِّنِ الْفَقِيرَ عَلَّكَ أَنْ تَرَكَعَ يَوْمًا وَالذَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ

“Fakiri hor görme, bir gün fakir düşebilirsin. Zaman da (hor gördüğün) fakiri yükseltir (zengin eder)” mısrasından istişhâd etmektedir.⁶¹ Şiirde geçen تُهَيِّنُ fiilinin aslı تُهَيِّنُ şeklinde olup nâhiye لَ harfinin başa geçmesiyle birlikte iltikâ-i sâkineynin meydana gelmesinden ötürü nûn-i hafife hazfedilmiştir.⁶²

⁵⁹ Yukarıda geçen şiir, Ebû Mâlik Cezîme b. Mâlik b. Fehm el-Ebraş et-Tenûhî el-Ezdî (ö. ?/268) tarafından söylenmiştir. Bu zatın müstakil bir divanı yoktur. Bkz. Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edebe ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1979), 11/404.

⁶⁰ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 64.

⁶¹ Edbet b. Kurey' (ö. ?/?), ilgili şiiri söylemiştir. Şiir, ufak bir değişiklikte divanında *لَا تُغَادِ الْفَقِيرَ عَلَّكَ أَنْ تَرَكَعَ يَوْمًا وَالذَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ* kalıplarında geçmektedir. Bkz. Şu'erâu Benî Temim, *Şii'ru Benî Temim fi'l-'asri'l-câhili*, thk. Abdulhamîd Mahmûd (Suudi Arabistan: y.y., 1982), 37.

⁶² Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 65.

Örnek 3:

Çârperdî, eserinde tenvîn konusunda şiirle istişhâd etmektedir. O, tenvînin altı kısmını işledikten sonra terennüm ve ğâlî tenvîni ile ilgili şiirlerle istişhâd etmektedir. Çârperdî, terennüm tenvînini şöyle tanımlamaktadır: “*Terennüm tenvîni, illet harfleri olan (و , ي , ا) yerine gelen ve kafiye'nin son harfi müteharrik şiirlerde kullanılmaktadır*”.⁶³ Söz konusu tenvîn ile ilgili bilgileri teorikten pratiğe çevirmek için

أَقْبِي اللَّوْمَ عَاذِلَ وَالْعَتَابَ وَقُولِي إِنَّ أَصْبَتْ لَقَدْ أَصَابَ

“*Kınama ve kızmayı azalt ey azarlayan bayan! İsbet ettiğimde de ki o, isabet etmiştir*”⁶⁴ şiirinden istişhâd etmektedir. Nitekim şiirde geçen وَالْعَتَابَ ve أَصَابَ kelimelerinin sonunda bulunan tenvînler, illet harfleri olan ا yerine kullanılmış olup kafiye'nin son harfi olan ب de müteharriktir.

Örnek 4:

Çârperdî, ğâlî tenvîni de şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Ğâlî tenvîn, murıldanmak için kafiye'nin son ve sâkin harfine bitişen tenvîndir*”.⁶⁵ O, konuyla ilgili

وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِي الْمُخْتَرْقُنْ مُشْتَبِهِ الْأَعْلَامِ لِمَاعِ الْخَفْقُنْ

“*(Ben) serapları parlayan, işaretleri karışık olan, geçitleri ıssız ve etrafı toz duman yerleri (çok gezmişim)*” beyitini şâhid olarak getirmektedir.⁶⁶ Yukarıda geçen الْمُخْتَرْقُنْ ve الْخَفْقُنْ kelimelerinin sonunda mevcut olan tenvînler, kafiye'nin son harfi sâkin olan ق harfine bitişmiştir.⁶⁷

5.3. Harflerin İsim Olarak Gelmesi

Müellif, harf-i cer kategorisinde bulunan على hakkında bilgi verdikten sonra onun bazen isim olarak geldiğine dair şu şiirden istişhâd etmektedir:

Örnek 1:

عَدْتُ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَ مَا تَمَّ ظَمُؤُهَا تَصِلُ وَعَنْ قَبِيضِ بِنَيْدَاءِ مَجْهَلِ

⁶³ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi' n-nahv*, 66.

⁶⁴ Yukarıda geçen şiir, Cerîr b. Atıyye et-Temîmî tarafından söylenmiştir. Bkz. Cerîr b. Atıyye et-Temîmî, *Divânu Cerîr*, 58.

⁶⁵ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi' n-nahv*, 66.

⁶⁶ Yukarıda geçen şiiri, Ru'be b. Abdillâh el-'Accâc (ö. 145/762) söylemiştir. Bkz. William Ahlwardt, *Sammlungen alter arabischer Dichter* (مجموع اشعار العرب) (Beyrût: Dâru İbn Kuteybe, 2008), 104.

⁶⁷ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi' n-nahv*, 66.

“Kuşun iki su içme arasındaki süresi tamamlandığında sabahleyin yavrusunun üzerinden uçmakta ve ıssız bir çölde susuzluk sebebiyle içinden sesler gelmektedir”.⁶⁸ Çârperdî, şiirde geçen عليه kelimesinin فوق anlamına gelen bir isim olduğundan harf-i cer olan من üzerine dâhil olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Örnek 2:

Harf-i cerlerden عن'nin de bazen isim olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Çârperdî, bunu ispatlamak için

وَلَقَدْ أَرَانِي لِلرَّمَاحِ دَرِيَّةً مِنْ عَنِّي مَرَّةً وَأَمَامِي

“Sağımdan ve önümden atılan mızraklara kendimi hedef görüyorum” şiirinden istişâd etmektedir.⁷⁰ O, şiirde geçen عن kelimesine من dâhil olduğundan جانب anlamında bir isim olduğunu söylemektedir.⁷¹

Örnek 3:

Çârperdî'nin harf-i cer konusunda bir şiirden daha istişâd ettiği müşâhede edilmektedir. O, harf-i cer kategorisinde yer alan ك harfinin bazen isim olarak gelebileceğini ispatlamak için

بِيض رِقَاقٍ كِنَعَاجِ جُمَّ يَضْحَكُنَّ عَن كَالْبَرْدِ الْمُثَمَّمِ

“Boynuzsuz yabani inekler gibi ince ve beyaz dişlere sahip olan kadınlar, eriyen dolu taneleri gibi dişlerle gülüyorlar” beyitini şâhid olarak kullanmaktadır.⁷² Zira herhangi bir kelimenin isim olduğunu gösteren en önemli özelliklerden biri olan cer harfi, ك harfinin üzerine dâhil olduğu için müellif tarafından isim olduğuna hükmedilmiştir.⁷³

5.4. Kalıbı Dışında Kullanılan Kelimeleri Açıklamak

Çârperdî, eserinde cemi' (çoğul) hakkında detaylı bilgiler vermekte, kelimelerin hangi kalıpta kullanılması gerektiğine değinmektedir. Verilen bilgilerin aksine birtakım kelimelerin olması gereken kalıplarda değil de farklı cemi' kalıplarında geldiği

⁶⁸ Bu şiir, Muzâhim b. el-Hâris el- 'Ukaylî'ye (ö. 120/738) aittir. Ancak matbu divanına ulaşamamıştır. Bkz. Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 2000), 1/660.

⁶⁹ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 46.

⁷⁰ Yukarıda geçen şiir, Kutriyy b. Fucâe (ö. 78/697) tarafından söylenmiştir. Bkz. İhsan Abbas, *Şu'erâu'l-Havâric*, (Beyrût: Dâru's-Sekâfe, 2010), 18.

⁷¹ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 46.

⁷² Yukarıda geçen şiiri, Ebû'ş-Şa'sâ' Abdullah b. Ru'be el-'Accâc (ö. 97/715-16) söylemiştir. Bkz. Ebû'ş-Şa'sâ' Abdullah b. Ru'be el-'Accâc, thk. 'Abdulhafîz, *Divânul-'Accâc* (Dimaşk: Atlas, 2011), 2/328. Söz konusu şiir, el-'Accâc'ın divanında şöyle geçmektedir: بِيض ثَلَاثَ كِنَعَاجِ جُمَّ يَضْحَكُنَّ عَن كَالْبَرْدِ الْمُثَمَّمِ

⁷³ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 46.

görülmektedir. Müellifin bu tür kelimeleri izah etmek için birkaç şiirle istişhâd ettiği göze çarpmaktadır.

Örnek 1:

وَأَيْقَنْتُ أَنِّي عِنْدَ ذَلِكَ تُأْتِرُ غَدَائِنْدُ أَوْ هَالِكٌ فِي الْهَوَالِكِ

“Kesin bir şekilde biliyorum ki intikam alma isteğimde iken, o günün sabahında ya intikamımı alacağım ya da helak olanlarla beraber helak olacağım”.⁷⁴

Yukarıdaki şiirin istişhâd yeri هَالِكٌ kelimesidir. Zira هَالِكٌ kelimesinin normal şartlarda هَالِكُونَ kalıbında cemi’ edilmesi gerekirken هَوَالِكٌ şeklinde cemi’ edildiği fark edilmiştir. Şiirde geçen هَالِكٌ فِي الْهَوَالِكِ cümlesi Arapların kullanmış olduğu darb-ı mesellerden olduğu için ğayr-i kıyâsî olarak gelmektedir.⁷⁵ Darb-ı mesellerin hiçbir tasarrufa tabi tutulmadan olduğu gibi aktarılması gerekmektedir.⁷⁶

Örnek 2:

وَإِذَا الرِّجَالُ رَأَوْا يَزِيدَ رَأَى يَتِهِمْ خَضَعَ الرِّقَابِ نَوَاسِ الْأَبْصَارِ

“Adamlar Yezid’i gördüklerinde boyunları bükkük, gözleri önlerinde oldukları halde onları görürsün”⁷⁷ ve

أَحَامِي عَنِ ذِمَارِ بَنِي سَلِيمٍ وَمِثْلِي فِي غَوَائِبِكُمْ قَلِيلٌ

“Beni Selîm kabilesinin şerefini koruyorum. Benim gibi bir kişi hazır olmayanlarınızda azdır (hazır olanlarınızda ise hiç yoktur).”⁷⁸ Çârperdî, her iki şiiri de şâhid getirerek فاعل sözcüğünün فواعل kalıbında cemi’ olarak geldiğini beyân etmektedir.⁷⁹ فاعل kelimesi isim olduğunda فواعل sıfat olduğunda ise فاعلون şeklinde gelmesi gerekmektedir. Ancak yukarıda verilen şiirde فاعل kelimesinin sıfat olarak geldiği halde فاعلون kalıbında değil de فواعل şeklinde geldiği görülmektedir. Müellif, bunun sebebinin şiir zaruretine özgü bir durum olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Zira yukarıdaki şiirlerde geçen نَوَاسِ ve غَوَائِبِكُمْ sözcükleri غَائِبُونَ ve نَاصِبُونَ şeklinde gelmesi gerekirken şiir zaruretinden dolayı فواعل (غَوَائِبِكُمْ ve نَوَاسِ) kalıbında gelmiştir.

⁷⁴ Bu şiir, Abdullah b. Cizl et-Ta’ân (ö. ?/?) tarafından söylenmiştir. Ancak onun divanına ulaşamamıştır. Bkz. el-Ezheri, *Şerhu’t-tasrih ‘ale’t-tavdih*, 2/547. Yukarıda geçen şiirin tamamı *el-Muğni’*de geçmektedir. Bkz. Çârperdî, *el-Muğni fi ‘ilmi’n-nahv*, 26.

⁷⁵ Çârperdî, *el-Muğni fi ‘ilmi’n-nahv*, 26.

⁷⁶ Çârperdî, *el-Muğni fi ‘ilmi’n-nahv*, 26.

⁷⁷ İlgili şiir, el-Ferez dak (ö. 114/732) tarafından söylenmiştir. Bkz. Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib el-Ferez dak, *Divânu’l-Ferez dak* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1987), 266.

⁷⁸ Şiir, ‘Utbe İbnu’l-Hâris tarafından söylendiği halde kendisine ait müstakil divanı bulunmamaktadır. Bkz. el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-Arab*, thk. 1/205.

⁷⁹ Çârperdî, *el-Muğni fi ‘ilmi’n-nahv*, 26.

⁸⁰ Çârperdî, *el-Muğni fi ‘ilmi’n-nahv*, 26.

5.5. Kelimelerin Şâz ve Nadir Kullanımı Hakkında Bilgi Vermek

Çârperdî'nin eserinde Arap dili ve belâgatı alanında birtakım kelimelerin kullanımı hakkında bilgi vermek amacıyla şiirlere başvurduğu görülmektedir.

Örnek 1:

Çârperdî, nefiy harflerinden olan لا hakkında bilgi verirken bir şiirle istişhâd etmektedir. Müellif, nefiy edatı olan لا'nın muzari fiilini mutlak olarak nefiy ettiğini belirttikten sonra bu edatın mazî fiilin başına gelebilmesi için cümlede bir mazî fiilin daha gelmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yukarıda bahsi geçen kaidenin genel bir kural olduğu görülmektedir. Nitekim müellif, bazen mazî fiilin tekrarlanmadığı halde لا'nın söz konusu fiilin başına geldiğini beyân etmektedir. Bu durumu ispatlamak için

لَا هُمْ إِنَّ الْحَارِثَ بْنَ الْجَبَلِہِ زَنَا عَلَى أَبِيہِ ثُمَّ قَتَلَهُ
وَزَكِبَ الشَّادِحَةَ الْمُحَجَّلِہِ وَكَانَ فِي جَارَاتِہِ لَا عَهْدَ لَهُ
فَأَيُّ فَعْلٍ سَيِّئٍ لَا فَعَلَهُ

"Ey Allah'ım! el-Hâris b. el-Cebel, babasına zani dedikten sonra onu öldürdü. Böylece o, çirkin bir iş yaptı. el-Hâris, komşu kadınları hakkında vefasız idi. O, hangi kötülüğü yapmamıştı ki (yani bütün kötülükleri yapmıştı)"⁸¹ şiiriyle istişhâd etmektedir.⁸² Yukarıda verilen şiirden de anlaşılacağı üzere لا فعله' den önce herhangi mazî bir fiil geçmediği halde başına لا gelmiştir.

Örnek 2:

Çârperdî, harf-i cer ve fiile benzeyen harflerde olduğu gibi حروف التنبيه (uyarma ve ikaz harfleri) konusunda da üç şiirle istişhâd etmektedir. O, uyarma harflerinden olan ها'nın en çok ism-i işaret ve zamirlerin başına geldiğini ifade etmektedir.⁸³ Çârperdî, tenbîh edatlarından olan ها'nın ism-i işaret ve zamirlerin dışında bazen cümlenin başına da gelebileceğini ifade ederek

هَا إِنَّ تَا عَذْرَةَ إِنْ لَمْ تَكُنْ قَبِلْتِ فَإِنَّ صَاحِبَهَا قَدْ تَاءَ فِي الْبَلَدِ

"Dikkat edin! Bu bir özür dilemedir. Eğer o özür kabul olunmazsa, muhakkak özür dileyen kişi çölde hayretler içinde kalacaktır" beyitini şâhid olarak kullanmaktadır.⁸⁴ Görüldüğü üzere şiirde geçen ها, burada ism-i işaret ve zamirlerin yerine cümlenin başına geçmektedir.

⁸¹ Söz konusu şiir, Şihâb İbnu'l-'Affî'e aittir. Bkz. el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, thk. 10/89-90.

⁸² Esas aldığım nüshada ilgili şiirin tamamı geçmektedir. Bkz. Çârperdî, *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv*, 51-52.

⁸³ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'İlmi'n-nahv*, 53.

⁸⁴ en-Nâbiga ez-Zübyânî (ö. ?/604 [?]) tarafından söylenen bu şiir, divanında

5.6. Harflerin İşlevini Kaybettiğini Göstermek

Nahiv ilminde fiile benzeyen bazı harfler, sonlarına getirilen ma-i kâffe (مالكافة) nedeniyle, bazıları ise sonlarında bulunan şeddenin düşmesi neticesinde işlevini yitirmektedir.

Örnek 1:

Fiile benzeyen harflere ma-i kâffe (مالكافة) bitiştirğinde cümlede işlevsiz bir şekilde kaldıkları fark edilmektedir. Bu duruma örnek olarak Çârperdî,

قَالَتْ أَلَا لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامُ لَنَا إِلَى حَمَامَتِنَا أَوْ نَصْفُهُ فَقَدِ

“Nabiğa, keşke bu güvercinler ve onların yarısı güvercinlerimizle birlikte olsaydı bana yeterliydi demiştir”⁸⁵ şiiri ile istiştir etmektedir.⁸⁶ Nitekim şiirde geçen لَيْتْ kelimesine mezkûr ما bitiştirği için amel etmemektedir. Bundan dolayı الحمام sözcüğü de mübtedâ olmak üzere merfû’ olarak rivayet edilmektedir.⁸⁷ Ancak bazı rivayetlerde ما, zaide olarak addedildiğinden لَيْتْ edatı, الحمام kelimesinden amel ederek onu mansûb kılmıştır.⁸⁸

Örnek 2:

Müellif, اِنْ ve kardeşlerinin bazen de tahfif neticesinde (şeddesiz yazıldığında) işlevsiz kaldığını ifade etmektedir. Buna delil olarak

وَنَحْرٍ مُشْرِقِ اللَّوْنِ كَأَنَّ نَدْيَاهُ حَقَّانِ

“Memeleri Hukka gibi parlak, nice göğüsler vardır” şiirinden istiştir etmektedir.⁸⁹ Şiirde geçen كَأَنَّ sözcüğü, tahfif edildiğinden kendisinden sonra gelen نَدْيَاهُ kelimesinde amel etmemiştir. Zira كَأَنَّ kelimesi, eğer نَدْيَاهُ sözcüğünde amel etmiş olsaydı نَدْيَاهُ şeklinde gelmesi gerekirdi.

5.7. Bir Kelimenin Kastedilen Anlamını Desteklemek

Çârperdî’nin de diğer dilliler gibi bir kelimenin gelebileceği manalardan birini desteklemek için kimi zaman şiirleri şâhid olarak kullandığı ve konuya açıklık kazandırdığı tespit edilmiştir.

فَأَنَّ صَاحِبَهَا مُشَارِكُ النَّكَدِ şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb en-Nâbiga ez-Zubyânî, *Divânu’-n-Nâbiga ez-Zubyânî*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru’l-Maârif, tsz.), 28.

⁸⁵ Bu şiir de en-Nâbiga ez-Zubyânî tarafından söylenmiştir. Bkz. ez-Zubyânî, *Divânu’-n-Nâbiga ez-Zubyânî*, 24. Ancak divanda اِنْ yerine اِنْ geçmektedir.

⁸⁶ Çârperdî, *el-Muğnî fi ‘ilmi’-n-nahv*, 48.

⁸⁷ Bkz. el-Meylânî, *Şerhu’l-muğnî*, 442–443.

⁸⁸ Bkz. el-Meylânî, *Şerhu’l-muğnî*, 442–443.

⁸⁹ Bu şiir, belli bir kişiye nisbet edilmemiştir. Bkz. el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab*, thk. 10/400.

Örnek 1:

Çârperdî'nin fiile benzeyen harfler olarak bilinen اِن ve kardeşleri konusunda üç şiirle istişhâd ettiği görülmektedir. Bu şiirlerden iki tanesi لَيْت ile ilgilidir. Müellif, لَيْت'in istek için kullanıldığına dair şu şiiri

لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا فَأُخْبِرُهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبَ

“Keşke gençlik bir gün geri gelse ve ihtiyarlığın başıma neler getirdiğini kendisine haber versem” şâhid olarak getirmektedir.⁹⁰ Beyitte geçen لَيْت sözcüğü, temenni (yani gerçekleşmesi umulmayan istek) anlamında kullanılmakla birlikte الشَّبَاب kelimesini nasb edip kendisine isim, يَعُودُ cümlesini de mahallen merfû' ederek kendisine haber yapmaktadır.⁹¹

5.8. Birbirinin Yerine Kullanılan Harfleri Açıklamak

Çârperdî'nin harf-i cer konusunda bir harfin başka bir harf yerine kullanıldığını beyân etmek için şiirle istişhâd ettiği görülmektedir.

Örnek 1:

Çârperdî, رُبَّ yerine kullanılan و harfinin ismin başına gelip onu mecrur yaptığına delil olarak

وَبَلَدَةٌ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَإِلَّا الْعَيْسُ

“Nice şehir vardır ki içinde ceylan yavruları ve dişi develerden başka ünsiyet veren hiçbir şey yoktur”⁹² şiirini şâhid olarak getirmektedir.⁹³ Şiirde geçen وبلدٍ sözcüğünde bulunan و harfi, رُب anlamında olup kendisinden sonra gelen بلدٍ kelimesini mecrûr kılmıştır.⁹⁴

Sonuç

Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr el-Beyzâvî ve Nizâmeddîn Hüseyin b. Muhammed et-Tûsî gibi dönemin meşhur dil âlimlerinden ders alan Çârperdî, hicri VII. ve VIII. asırda yetişmiş ilim ehli arasında önem arz eden şahsiyetlerdendir. Alet ilimleri olarak vafedilen nahiv ve sarf gibi ilimlerde değerli eserler kaleme alan müellif, tefsir, fıkıh ve diğer ilim dallarında da paha biçilmez eserler telif etmiştir. Çârperdî'nin yazdığı eserler arasında bulunan el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv'in yüzlerce yıldır medreselerde okutulduğu ve ezberletildiği bilinmektedir. İlim

⁹⁰ Yukarıda geçen şiir, Ebû'l-Atâhiye'ye (ö. 210/825 [?]) aittir. Bkz. İsmâîl b. el-Kâsım Ebû'l-Atâhiye, *Divânu Ebû'l-Atâhiye* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1986), 46. Ancak söz konusu divanda şiirin başına فَا kelimesi eklenmiştir.

⁹¹ لَيْت ve كَان ile ilgili kalan diğer iki şiir de gelecek başlıkla bağlantılı olduğu için orada zikredilecektir.

⁹² Söz konusu şiirin ilk fıkrası başka rivayetlerde بِسَابِئًا لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ şeklinde geldiği için şâhid yeri yoktur. Bkz. el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, 10/17.

⁹³ Şiir, Cirân en-Nümeyrî'nin (ö. 8/630 [?]) divanında كَأَمَّا هُنَّ الْجَوَارِي الْمَيْسُ وَبَقَرٌ مَلْمَعٌ كُنُوسٌ إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَإِلَّا الْعَيْسُ şeklinde geçmektedir. Bkz. Cirân en-Nemîrî, *Divânu Cirân en-Numeyrî* (B.y.: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2000), 52.

⁹⁴ Çârperdî, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*, 45.

ehli arasında meşhur olan bu eserin alanla ilgili ihtiyacı büyük ölçüde karşıladığı görülmektedir. Söz konusu eser, nahiv ilminin kaide ve kurallarını basit bir üslupla okuyucuya aktardığından ilme yeni başlayan öğrenciler için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Çârperdî'nin *el-Muğnâ fî 'ilmi'n-nahv* adlı eserini telif ederken büyük oranda ez-Zemahşerî'nin *el-Unmûzec'i* ve İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinden yararlandığı görülmektedir. Nitekim Çârperdî'nin mezkûr eserinin yukarıda geçen eserleri hem içerik hem de konuların tertibi bakımından ciddi anlamda takip ettiği göze çarpmaktadır. *el-Unmûzec* ve *el-Kâfiye* adlı eserler, *el-Muğnâ fî 'ilmi'n-nahv* için önemli bir kaynak niteliğinde olmasına rağmen bu iki eser ile ilgili herhangi bir bilginin verilmediği fark edilmektedir.

Çârperdî'nin söz konusu eserinde isim konusunda üç; harf konusunda ise yirmi dört olmak üzere toplam yirmi yedi şiirle istişhâd ettiği tespit edilmiştir. Müellif, fiil konusunda ise hiçbir şiirle istişhâd etmemiştir. Çârperdî'nin nahiv ile ilgili birtakım kaideleri işledikten sonra bu kaideleri öğrencilerin zihninde basit bir şekilde canlandırmak amacıyla Arap şiirlerinden istifâde ettiği görülmüştür. Çârperdî tarafından ele alınan şiirler, nahiv kitaplarında daha önce geçse de onun bunları nakletmesi ilmin ilk merhalesinde olan öğrencileri, Araplar tarafından söylenen birtakım şiirlerle tanıştırmayı hedeflediğini göstermektedir. Söz konusu şiirlerin öğrencilere birçok alanda yol gösterici olduğu, onların kelime ve kavram dağarcığını zenginleştirdiği ve onlara gerçek anlamda fayda sağladığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abbas, İhsan, *Şu'erau'l-Havâric*, Beyrût: Dâru's-Sekâfe, 2010.
- 'Accâc, Ebû's-Şa'sâ' Abdullah b. Ru'be. thk. 'Abdulhafîz. *Divânu'l-'Accâc*. Dımaşk: Atlas, 2011.
- Ahlwardt, William. *Sammlungen alter arabischer Dichter*. Beyrût: Dâru İbn Kuteybe, 2008.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer. *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1979.
- Benî Temim, Şu'erau. *Şii'ru Benî Temîm fi'l-'asri'l-câhilî*. thk. Abdulhamid Mahmud. Suudi Arabistan: y.y., 1982.
- Berde'î, S'adullâh. *Hadâiku'd-dekâik fi şerhi risâleti 'allâmeti'l-hakâik*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1984.
- Bilin, Abdullah. "Adudüddin el-Îcî İle Çârperdî Arasındaki Tartışma Ve Arka Planı". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/2 (2019), 1-16.
- Bilin, Abdullah. *El-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk Fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bilin, Abdullah. *Çârperdî Bibliyografyası*, Ankara: İksad Yayınevi, 2020.
- Çârperdî, Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî. *el-Muğnî fi 'ilmi'n-nahv*. İstanbul: Mektebetu Diyarbekir, 2012.
- Çelebî, Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdillâh Kâtib. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. Bağdâd: Mektebetu'l-musennâ, 1941.
- Çetin, Nihad Mazlum. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Durmuş, İsmail. "İstîşâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû'l-Atâhiye, İsmâil b. el-Kâsım. *Divânu ebî'l-atâhiye*. Beyrût: Dâru beyrût, 1986.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtu'l-mufessirîn*. thk. Suleymân b. Sâlih. Suudi Arabistan: Mektebetu'l-'ulûmi ve'l-hikem 1997.
- Erman, Uğur. "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/1 (2016), 135-172.
- Ezheri, Hâlid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2000.
- Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa. *Divânu'l-ferezdak*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Komisyon. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2005.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî. *ed-Dururu'l-kâmine fi-a'yâni'l-mietî's-sâmine*. thk. Muhammed Abdulmuîd. Hind: Dâru'l-Me'arifi'l-Osmâniyye, 1972.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Beyrût: Dâru't-Tayyibe, 1990.
- İbn Kâdi Şuhbe. Ebû Bekîr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî ed-Dımaşkı Takiyyuddîn. *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*. thk. Hafiz Abdul'alîm. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407/1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002.
- İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrût: y.y., 1990.
- İbnu'l-'Îmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh Abdullhayy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Abdulkadir Arnavût - Mahmud Arnavût. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.

- İbn Sımme, Muâviye b. el-Hâris b. Muâviye Dureyd. *Divânu Dureyd b. Sımme*. thk. 'Umer 'Abdurresûl. Kâhire: Dâru'l-ma'ârif, 2009.
- İnalkaç, Mustafa. *el-Çarpurdî ve el-Muğnî Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb. *el-Mufredat fî garibi'l-kur'ân*. İstanbul: y.y., 1986.
- İsmail Paşa, İsmail b. Mumhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî. *Hediyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve asâru'l-musannifîn*. İstanbul: Vekâletu'l-Ma'ârifî'l-Celîle, 1951.
- Karadeniz, Felemez. *Şerhu'l-Muğni, Şerhu Katri'n-Neda, Şerhu Şuzuri'z-Zeheb ve El-Fevaidu'd-Diyaiyye Fi Şerhi'l-Kafiye'deki Şahit Beyitlerin Tahlili*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kaysî, Nuri Hammûdî. "Mudarris b. Rib'î, Divânu'r-Rib'î". *el-Mecmeu'l-İlmî el-İrakî* 37/1 (1986).
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifîn*. Beyrût: Mektebetu'l-Musennâ, 1957.
- Mîlânî, Muhammed b. 'Abdirrahîm el-'Umerî. *Şerhu'l-muğnî*. İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016.
- Numeyrî, Cirân. *Divânu Cirân en-Nemîrî*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2000.
- Ömer b. Ebî Rebîa, Ebû'l-Hattâb. *Divânu Ömer b. Ebî Rebîa*. thk. Fâyiz Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1996.
- Rukayyât, Ubeydullâh b. Kays b. Şureyh. *Divânu Ubeydullâh*. thk. Muhammed Yusuf Necm. Mısır: Dâru Sadr, 2009.
- Subkî, Tâcuddîn. *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-kubrâ*. thk. M. Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Huluv. Beyrût: Hicr, 1992.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr. 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.
- Şemmâh b. Dirâr, Ebû Said. *Divânu's-Şemmâh*. thk. Salahuddin el-Hadî. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Şener, Mehmet. "Çârperdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985.
- Tekin, Ahmet. Çârperdî'nin "el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv Adlı Eseri". *Mardin: II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 285-286. 2019.
- Tekin, Mahmut. *Molla Halil'in el-Kâmûsu's-sânî fî'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Temîmî, Cerîr b. Atıyye. *Divânu cerîr*. Beyrût: Dâru Beyrût, 1986.
- Turgay, Nurettin. "İslam Kültüründe Şiir". *Ankara: Diyanet İlmi Dergi*, 2004.
- Zebîdî, Ebû'l-Fayd Muhammed Murtadâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrût: Dâru'l-hidâye, 1980.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer b. Ahmed. *el-Mufasssal fî sina'ati'l-i'râb*. thk. 'Alî Mulhim. Beyrût: Mektebetu'l-Hilal, 1993.
- Zeydu'l-Hayl, b. Muhelhil Tâî. *Divânu zeydî'l-hayl*. thk. Nurî Hamûdî. Necef: Matbaatu'n-Nu'mân, 1968.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm kamûsu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-Must'arebîn ve'l-Musteşrikîn*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Zubyânî, Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb en-Nâbiga. *Divânu'n-Nâbiga*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maârif, tsz.
Zuheyir b. Ebî Sulmâ. *Divânu Zuheyir b. Ebî Sulmâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1988.